

TORE LUND

Marcus Aurelius, Viktor Rydberg och Giftas

Den 3/10 1884 beslagt August Strindbergs *Giftas*, som kommit ut en vecka tidigare, och justitieministern meddelar att boken skall åtalas för "gäckeri av Guds ord eller sakramenten", vilket enligt tryckfrihetsförordningen (§3:1) kunde leda till två års fängelse. Mellan beslaget och frikännandet halvannan månad senare (17/11) dominerar denna affär nyhetsflödet och det offentliga samtalet i Sverige. Allra mest i Stockholm där man "inte talar om något annat" och där Strindbergs stödtrupper är så manstarka, aktiva och högljudda att många fruktar kravaller eller rentav uppror om han fälls.

Viktor Rydberg, som just flyttat till Stockholm, befinner sig – utan att själv vilja det – mitt i stormen. Han är känd som landets främste förkämpe för yttrandefrihet på det religiösa området, och "alla" väntar på att han skall ta till orda i saken. Han och hans verk används som tillhygge i debatten, och Strindberg påpekar i sitt försvarstal inför rätten att även *Bibeln*s lära om Kristus hade kunnat åtalas när den kom ut. I pressen förvånas man över att Strindberg inte fört fram honom som en av sina jurykandidater; att Rydberg vägrat visste man ännu inte. Ett planerat upprop mot åtalet som de ledande krafterna i "det unga Sverige" försöker organisera faller på att han vägrar skriva under. I tidningarna sprids rykten om att han själv skall ställa sig i spetsen för en kraftfull protest, men något sådant händer inte. En skrivelse i frågan som han formulerat lämnar aldrig hans arbetsrum – och lika väl det, eftersom han där föreslår statsmakterna att avskaffa den paragraf han själv kunnat fällas för men behålla den som Strindberg åtalats för. Samma dag som domen skall falla läcker det ut att han demonstrativt vägrat äta middag med Strindberg hemma hos deras gemensamme förläggare Albert Bonnier; dock skulle det dröja ännu en månad innan historien

broderats ut med att han sagt sig inte vilja umgås med en hamnbuse, om än aldrig så genial.

Strindberg är inte Rydbergs enda problem denna höst; det är nu han tillträder sin professur vid Stockholms högskola, och han är rädd att inte kunna uppfylla de högt ställda förväntningarna - högskolan tänker sig att han skall bli deras stora dragplåster, allmänheten har tillträde till hans föreläsningar mot avgift. Vidare oroar sig både han och hans närmaste för att han inte skall klara av att författa två nya föreläsningar i veckan - eftersom han inte kan improvisera måste han läsa dem från fullständiga manuskript. Av hustruns brev framgår att han, trots arbete dag och natt, ofta bara blir klar strax innan lektionen skall börja. Vännerna noterar överansträngning redan i slutet av oktober. Man på något sätt lyckas han ta sig i mål, och efter den sista föreläsningen (29/11) går han till sängs och stannar där i tre dagar.

Att han under sådana förhållanden ger sig tid att skriva något skönlitterärt kan förefalla överraskande. Ändamålet är visserligen behjärtansvärt - det gäller en litterär kalender till förmån för gamla och sjuka tryckeriarbetare, sådana som slitit ut sig i grottekvarnen så att säga för hans egen räkning. Likväl duckar han länge för redaktörernas böner, ända tills Julia Kjellberg, hustruns radikala väninna, avtvingar honom ett löfte och själv skickar det vidare. Kalendern - som får titeln *Pressade blad* - skall ut till julhandeln, och Rydberg levererar sitt bidrag i sista stund, en första del 13/11 och resten 21/11, fyra dagar efter Strindbergs frikännande.

Samma dag (21/11) skriver skalden Carl Snoilsky till sin förläggare att det "är omöjligt, sedan sex veckor, att sätta pennan på papperet, utan att Strindbergs namn ritar upp sig i stora bokstäver." Och då sitter han ändå nere i Dresden, långt från händelsernas centrum. Man kan anta att Viktor Rydbergs huvud, medan han arbetar med "Marcus Aurelius", är minst

lika fullt av Strindberg och Giftasaffären – och av sitt eget handlande i sammanhanget. Vad jag skall försöka visa är att det har satt spår i texten.

*

Rydberg hade 1875 och 1876 publicerat en serie ”romerska kejsarbilder”, kulturhistoriskt välinfattade och psykologiskt inkännande porträtt av kejsarna av den julisk-claudiska ätten, som regerade under det första århundradet av vår tideräkning. Den här aktuella texten kan ses som en fortsättning på dessa – en första skiss till den hade faktiskt gjorts redan 1876 och då använts i en föreläsning.

Formellt handlar det alltså om en essä med kulturhistoriskt ämne. Samtidigt är det två saker som genast faller i ögonen. Den ena är att porträttet av Marcus Aurelius – ”filosofen på tronen” – är obetingat positivt och starkt identifikatoriskt, liksom den korta skissen av hans företrädare, Antoninus Pius. Det andra är att Rydberg placerar in sitt porträtt i ett mycket bredare sammanhang, i en kamp mellan två filosofier eller livsåskådningar. Titelgestalten ägnas bara hälften av textens utrymme; resten används till att beskriva hur ett skifte på tronen leder till att epikureernas njutningsfilosofi ersätts som samhällsnorm av stoicismens pliktmoral, och hur detta leder till en långvarig ”guldålder” under de antoninska kejsarna, av vilka Marcus Aurelius var den siste.

Motsatsparet epikureism-stoicism dyker första gången upp hos Rydberg i en annan kulturhistorisk studie, hans porträtt av Nero från 1876.¹ Men där dras spåret ut ända in i läsarens samtid. ”Epikureism” och ”stoicism”, förklarar Rydberg, var dåtidens namn på två åskådningar som för en oavlåtlig strid genom hela världshistorien – och i varje enskild människas

---

¹ Först publicerad i *Svensk Tidskrift* (1876), och sedan i *Romerska dagar* (1877 och 1882).

barm. Bara det att i kejsartidens Rom var fronterna ovanligt tydliga, och båda riktningarna fick, under olika perioder, chansen att pröva sina ideer i full skala, med maktens fulla stöd. "Köttets evangelium och den från allt sedligt bortseende konsten gjorde det under Nero; stoicismen under Antoninerna". Och utfallet av experimentet blev att njutningsfilosofin visade sig leda till en samhällelig ödeläggelse av vulkaniska mått. Lärdomar som, poängterade Rydberg, ännu var giltiga och aktuella.

Av Rydbergs korrespondens framgår att sensmoralen var riktad åt ett särskilt håll. Georg Brandes hade 1871 väckt stort uppseende i Köpenhamn med sina föreläsningar om "Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur", föreläsningar som kombinerade ett djärvt litteraturhistoriskt modellbygge med oförskräckta angrepp på två av det dåtida samhällets grundvalar: religionen och äktenskapet. Vilket inte bara leder till att han missar en utlovad tjänst vid universitetet, utan också till att han fryses ut och bojkottas av den danska pressen. 1872 vänder sig Brandes till Handelstidningen i Göteborg för att få stöd, hänvisande till gemensamma idéer om tankens och forskningens frihet. S. A. Hedlund svarar i ett långt och vänligt brev, vars kärna dock är att han och Rydberg är överens om att den som tar strid mot hävdvunna seder och föreställningar måste uppträda så "fri" och "ren" att inga personliga motiv kan misstänkas. Vilket i klartext torde ha betytt att kampen inte fick kunna kopplas till en önskan om ökad frihet på det sexuella området.²

Under de följande åren rör sig Brandes mot mitten. De nya delarna av *Hovedstrømninger* blir försiktigare än den första, och den tidskrift han startar 1874 - *Det 19. Aarhundrede* - blir

---

² I Danmark menade man allmänt – och kanske inte helt ogrundat – att Brandes angrepp på kristendomen och äktenskapet ytterst syftade till att öppna dörren för fri kärlek ("parring i flæng").

mindre utmanande än sin föregångare. Hösten 1875 verkar det t. o. m. möjligt att han skall få sin eftertraktade professur, men i november samma år bränner han sina chanser genom att översätta en schweizisk novell av "starkt sinnligt innehåll" och förse den med ett entusiastiskt förord. Vilket av hans motståndare beskrivs som en predikan av njutningens evangelium, en lära som - om den finge framföras på universitetet - skulle förstöra landet och dess ungdom.³ Att deras kritik påverkat regeringens beslut i tjänstefrågan togs allmänt för givet, bland annat av Handelstidningens danske korrespondent när han i februari 1876 rapporterar om saken.

Rydberg hade, sedan *Den siste Athenaren* kom ut i dansk översättning hösten 1874, blivit ett hett namn i grannlandet, och från och med årsskiftet 1874/75 skriver han också i Brandes tidskrift. Förhållandet dem emellan är visserligen något spänt - Brandes vill hellre ha debattartiklar om aktuella problem än de romerska kejsarbilderna som Rydberg levererar. Rydberg, å sin sida, manövrerar försiktigt på sin nya marknad och vill helst undvika den kontroversiella stämpel han har haft i Sverige; vid utgivningen av *Athenaren* går han med på att utesluta det stridbara förordet, och inför översättningen av *Fribytaren på Östersjön* tonar han ner dess kyrkokritik. Den nya stormen mot Brandes skapar ett behov att distansera sig från honom, eller från de åsikter som tillskrivs honom, och när *Nerobilden* blir klar i maj 1876 skriver Rydberg till sin översättare att han misstänker att den inte kommer att falla Brandes på läppen. Däremot, menar han, skulle det vara bra för dennes tidskrift om man tog in en uppsats som så tydligt tar avstånd från njutningens evangelium. Brandes tackar visserligen inte direkt nej, men hans märkbart måttliga

---

³ Novellen var skriven av Gottfried Keller och hette i översättning "Romeo og Julie i Landsbyen". Den handlar om två ungdomar som, när släkten hindrat deras giftermål, söker döden tillsammans efter att först ha firat en "bröllopsnatt", flytande nedför floden på en hölastad präm.

entusiasm tas ändå som förevändning för att bryta samarbetet, och den danska översättningen av "Nero" publiceras i en annan tidskrift.

*

Giftas hade åtalats för gäckeri mot sakramenten, men den motvilja boken väckte berodde i första hand på dess "osedlighet". Strindbergs verkliga brott var att han hade skrivit om saker man inte fick skriva om, och att han därvid hade gett uttryck för en syn på sex som bröt mot det oscariska samhällets centrala normer. Att åtalet hängt upp på en religiös spik kan ha berott på att man den vägen trodde sig lättare kunna få en fällande dom, men säkert också på att man ville undvika detaljerade offentliga diskussioner om just sådant som man inte talade om.

Hos Rydberg står alltså "epikureism" och "stoicism" för två livsåskådningar som kämpar mot varandra, i alla tider. Å ena sidan njutningens filosofi, å andra sidan plikt-moral. Båda riktningarna, menar han, hade prövats under den romerska kejsartiden. I Neroessän visade han hur det gick när "köttets evangelium" fick härska – och markerade samtidigt hur hans syn på litteraturens uppgift och ansvar skiljde sig från Georg Brandes. Nu, i svallvågorna av *Giftas*affären, plockar han fram den andra halvan av berättelsen – stoicismen som "officiell filosofi" under de antoninska kejsarna och Marcus Aurelius.⁴ Och lika lite som i "Nero" är det något tvivel om var hans sympatier ligger. Stoicismens seger sägs ha inlett en guldålder; aldrig hade världen "varit bättre styrd och aldrig lyckligare än under det skedet". Han talar om hur man äntligen fick kalla saker vid deras rätta namn och om hur njutningsläran nu gällde som "ovärdig människan och vådlig för samhället". Om

---

⁴ *Bokstavligen* andra halvan – i nästa upplaga av *Romerska dagar* (1892) fogas texten till "Marcus Aurelius" in som slutparti i kejsarbilden "Nero", och där har den sedan blivit kvar.

epikuréerna sägs att de "trodde på intet utom på atomer och atomförbindelser och på atomförbindelsen människans bestämmelse att vara ett njutande djur". Vad Rydberg tycker om sådana filosofier, och om verk som predikar osedlighet, framgår med all önskvärd tydlighet. Som för att smyga in en psykologisk förklaring tilldelar han Marcus Aurelius några personlighetsdrag som inte fanns med i 1876 års version av porträttet: tioåringens studier av de stoiska filosoferna sägs ha skärpt hans "måhända medfödda känsla för inre renlighet", och denna känsla behärskar sedan hela hans levnad. "Han var ängsligt noggrann om att genien i hans själ skulle röra sig inom snövita draperier."

En annan nyhet i 1884 års text är att epikureerna knyts ihop med en modernt klingande gudlös världssyn ("trodde på intet utom på atomer och atomförbindelser"). Det fanns visserligen tänkare som såg världen på detta sätt redan bland de gamla romarna, med Lucretius som det mest kända exemplet. Men när Rydberg i sina kulturhistoriska föreläsningar hösten 1880 gör en översikt av den tidens filosofiska skolor, så för han dessa (fåtaliga) ateister till en särskild grupp, skild från såväl epikureer som stoiker. När han nu "slår ihop" dem med epikureerna och tillskriver det resulterande konglomeratet en djurisk syn på sexualiteten, så leder han tankarna till samtida radikaler som, med darwinismen i ryggen, förkastade kulturella och samhällseliga skrankor och istället yrkade på "naturens" rätt inom kärlekslivet. Mer speciellt torde han ha siktat på Max Nordaus bestseller *Konventionella nutidslögner*, som alldeles nyss (maj 1884) kommit i en svensk översättning. Strindberg, som i januari 1884 beskriver Nordaus bok som sin "bibel", hade drivit på både översättaren och förlaget, och dåtida läsare uppfattade nog kärleks- och äktenskapssynen i *Giftas* som mycket lik Nordaus. Även beträffande synen på religionen fanns stora likheter – den passus som Strindberg åtalades för ser ut att ha varit direkt inspirerad av Nordau.

Men det mest påfallande i Rydbergs text, det som radikalt skiljer den från hans tidigare behandlingar av ämnet, är den tredje aktör som förs in vid sidan av epikuréer och stoiker och som nästan överskuggar dem: "opinionen *comme il faut*". En motbjudande massa som, utan att egentligen ha några egna idéer, följer dit makten och tidsandan pekar, av feighet och hopp om egen vinning; en hållningslös mobb som ändå i praktiken *uppbär* den för tillfället rådande meningen och fungerar som dess stormtrupper när "skyldiga" skall utpekas och dömas.

Införandet av denna tredje part leder till ett egendomligt skorr i Rydbergs grundmotsättning. Som filosofier betraktade står fortfarande stoicismen för "rätt" och epikureismen för "fel", men samtidigt tycks stoicismens seger bygga på opportunistisk och hyckleri. Varför trasslar han till det klara och tydliga mönster som han använt i "Nero"? Gissningsvis: för att han har huvudet fullt av Giftasaffären, och för att det han skriver formar sig på ett sätt som speglar hans mer komplicerade position i denna.

"Opinionen *comme il faut*" dyker första gången upp hos Rydberg i ett ofullbordad text från 1882.⁵ Den kopplas där till den borgerlighet som efter 1850- och 60-talens reformer hade blivit det ledande samhällsskiktet och i samband därmed - i Rydbergs ögon - hade förlorat all idealitet och framstegsvilja. Under den långa period av ekonomisk kris och ökade sociala motsättningar som inleds i slutet av 1870-talet riktar han ofta sin ilska mot denna grupp - d.v.s. i anteckningar och brev och manuskript, men inte i något som han publicerar. Under samma tid träder Strindberg fram och blir känd för sina hänsynslösa angrepp på samhällets missförhållanden och

---

⁵ Fragmentet "Huru det kom sig, att Peter Smålänning vart europeisk kejsare", skrivet i slutet av 1882, troligen i ett försök att åstadkomma en Rydbergsk motsvarighet till Strindbergs satir *Det nya riket*.

lögner. Rydbergs syn på Strindberg domineras länge av beundran för hans mod i detta avseende, men blandas efter hand med olust inför hans "brutalitet" och "naturalistiska råheter". När så *Giftas* publiceras passeras uppenbarligen gränsen; i alla fall vägrar han att på något sätt stödja Strindberg under rättegången. Skillnaderna i syn på sex och sedlighet – och på sådana ämnens behandling i litteraturen – måste därvid ha varit centrala, liksom de var det vid hans brytning med Brandes. Fast skillnader i synen på religion och händelser har säkert också spelat in; det antyds ju också av den ovan nämnda sammankopplingen av ateism och djurisk njutningslära.

Rydbergs ställningstagande ställer honom emellertid i en besvärlig position. För i spetsen för sedlighetsstormen mot Strindberg går just den reaktionära borgerlighet som han avskyr, och bakom Strindberg ställer sig (åtminstone så länge rättegången varar) hela det progressiva "unga Sverige" (som Rydberg tidigare haft stora förhoppningar om). Vilket betyder att Neroessäs enkla motsättning inte längre räcker som modell – fortfarande är pliktmoral bra och njutningslära dålig, men i den strid som nu rasar inför Rydbergs ögon är båda parter honom motbjudande. Införandet av "opinionen *comme il faut*" i ekvationen ger honom möjlighet att skapa en antik analogi där fokus flyttas från de stridande gruppernas åsikter till deras karaktär av obehagliga påträngande massopinioner, grupper som därigenom kan "buntas ihop" och ställas i kontrast till berättelsens ensamma stoiska hjältar.⁶

---

⁶ En liknande "hopbuntning" görs av Rydberg i ett brev till Carl Snoilsky [9.1.1885 (*Brev*, III, s. 41ff.)]. Han hävdar där dels att Strindberg genom sin bok gynnat högerkrafterna, som beretts "ett ypperligt tillfälle att i gathörnen förkunna sin sedliga indignation", dels att dessa gruppers sedlighet är en fariseisk fernissa – hemma i sina kammare läser de fransk pornografi.

Poängen är alltså att denna modell placerar Rydbergs identifikationsobjekt i en position som liknar hans (upplevda) egen. Antoninus Pius, han som tycks ha "lodat djupet av mänsklig smärta", och som har fått lära sig "vilka tysta lidanden det kostar att vara en hederlig man i en ohederlig tid, att vara en andligt modig man i en tid av andlig feghet [...] och att eftersträva rättfärdighet mitt i en omgivning, vars själviska syften vänta att främjas av orättfärdigheten". Och Marcus Aurelius, han som pinas varje dag av allt det dåliga han möter - och av sina begränsade möjligheter att göra något åt det. Gestalter som kan användas som speglar vid en stunds stoisk självömkan - men också som förebilder att ta stöd hos. Och särskilt då Marcus Aurelius, med sin förmåga att inte känna bitterhet mot dem som berett honom lidande, att förlåta sina fiender, att bevara sin handlingskraft även när han förlorat det mesta av hoppet om mänskliga framsteg, att bevara sin tro på Gud trots att han insett att den saknar säker grund, och att i alla lägen följa sin plikt och fortsätta sin "ensamma kamp för idealet" - för att det är det enda som ger livet värde.

*

"Marcus Aurelius" är utformad som en kulturhistorisk essä och gör inte anspråk på att vara något annat; där finns inte - som i "Nero" - några öppna hänvisningar till författarens och läsarens nu. S. A. Hedlund uppfattade visserligen också ett budskap till samtiden⁷, men i vilken mån som andra gjorde sådana reflexioner är inte känt - de som recenserade *Pressade blad* hade varken tid eller utrymme att gå på djupet med de enskilda bidragen. Jag föreställer mig dock att en vaken dåtida läsare bör ha kunnat gissa Rydbergs inställning till verk som *Giftas*, och till "naturalistiska" idéer i allmänhet. De mer privata inslag som jag har tyckt mig se kan däremot knappast

---

⁷ "Tack för Marcus Aurelius, som är en härlig predikan äfven för vår tid" (i ett brev till Susen Rydberg 27.11.1884).

då ha varit synliga. Det fanns inte tillräcklig information för en sådan koppling – detaljerna kring Rydbergs agerande i Giftas-affären var inte kända, och hans åsikter om de senaste årens litterära och politiska utveckling hade ännu inte nått trycket. I den mån ett sådant inslag existerar, så har det knappast varit fråga om ett "budskap", utan snarare ett resultat av ett behov att – medvetet eller omedvetet – i skrivandet gestalta och bearbeta sina aktuella tankar, känslor och problem. En bearbetning avsedd som – för att låna Rydbergs formulering – "läkedom för själen".

[På grund av utrymmesbrist saknar denna uppsats fullständig notapparat. En version *med* sådan finns tillgänglig på Rydbergsällskapetets webbplats, <http://rydbergsallskapet.nu/veritas33.html>]